

ŞÂİR BİR SÛFİ YA DA ÂŞIKLARIN SULTANI: İBNÜ'L-FÂRİZ

A Sufi Poet or Sultan of Lovers: İbnu'l-Fariz

Betül İZMİRLİ*

ÖZET

Tarikatlar dönemi ve felsefi tasavvufu da içine alan bir devirde yaşayan İbnü'l-Fârız, dönemin dikkate değer simaları arasında yer almaktadır. Aslen Şam'lı olup, Mısır'da doğmuş ve yetişmiştir. Şer'î ilimleri tahsil ettikten sonra tasavvufa yönelmiştir. Şahsiyeti, düşüncesi ve eserleriyle tasavvuf uzmanları yanında edebiyatçıların da dikkatini çekmiştir. Coşkun tasavvufi kimliği, yazdığı ve terennüm ettiği kasidelerinde ifâdesini bulmuştur. Bu nedenle döneminde kendisine “sultânu'l-âşıkîn (âşıkların sultanı) lakabı verilmiştir. Özellikle tasavvufi düşüncesinin bir aynası olan Divânı'nda yer alan şiiirler, mecâz ve söz sanatlarının ardındaki hakikati yansıtmaktadır. Dîvân incelendiğinde “Allah aşkı, muhabbet, vahdet, âşıkların halleri” gibi mevzûlar dikkati çekmektedir. Şiiirleri bugün de sûfiler tarafından ezbere okunmaktadır. Ve bazı şiiirleri ilâhî şekilde bestelenmiştir. Muâsırı olan birçok şiiir içerisinde haklı şöihreti günden güne yayılmıştır. Dîvân'ı birçok defa farklı dönemlerde şerh edilmiştir. Bazı kasideleri ayrıca önemli şerhlere konu olmuştur. Dolayısıyla İbnü'l-Fârız, hem edebî hem de tasavvufi çalışmalarda eserleri ve düşüncesiyle yer almıştır. Taraftarları ve sevenleri daha fazla olmakla birlikte, kuvvetli muhâlifleri de olmuştur. Şiiir Sûfi İbnü'l-Fârız ve eserleri, Osmanlı Dönemi tasavvuf düşüncesinde de ilgi görmüştür. Bugün de akademik alanda birçok esere konu olmaya devam etmektedir. Görüşleri ve şiiirleri üzerine yapılan çalışmalara ilâveten bu makalede, ana hatlarıyla hayatı ve bazı tasavvufi düşünceleri, şiiirleri ve dîvânı ışığında işlenerek, istifâdeye sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şiiir, dîvân, et-Tâiyye, el-Hamriyye, İlâhî aşk

ABSTRACT

Ibnu'l-Fârız, who lives in a period that includes the sects' period and philosophical mysticism, was one of the outstanding persons in his time. He was from Damascus but he was born and grown in Egypt. After studying the Shari'a studies he turned to mysticism (tasavvuf). Besides mystic

* Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, betul.izmirli@deu.edu.tr

researchers, he was also given worth attention with his personality, his thoughts and his works by litterateur. His enthusiastic identity has appeared in his written and oral Qasida's. Thus, he was called "Sultanu'l Aşıkîn" (the king of lovers) in his time. Especially in his 'divan' which is a mirror of his mystical thought, his poets demonstrate the reality behind the metaphors, and the figures of speech. . In his 'Divan', the topics; "the love of Allah, affection, oneness, the states of lovers" were significant. His poems are still being memorised by Sufi's and some of them are composed as divine music. His fame and reputation were spread among the poets in his time. His 'Divan' were interpreted many times and also some of his qasida's became a subject of these interpretations. Therefore, İbnü'l-Fariz took as a subject an important place in many studies in both literature and mysticism. He had a number of supporters and fans although there were some opponents. As a poet and Sufi, he and his works were the subject of many researches in Ottoman era too and today, they still continue to do research on him. In this paper, his life and some of his mystical thoughts generally, will be studied and presented to the reader with the consideration of his poets and his 'divan', in addition to other works on his views and poets.

Key Words: Poem, Divan, Et-Taiyya, El-Hamriyya, Divine Love

GİRİŞ

İslâm dünyasında hicrî altıncı yüzyıl, tarikatların tekevvün etmeye başladığı dönemdir. Tasavvufî düşüncenin önemli simaları bu dönemde yaşamıştır. Hallâc-ı Mansûr'dan (ö.309/921) sonra devam eden ve İbn Arabî'nin (ö. 638/1240) öncülüğünü yaptığı felsefî tasavvufun temsilcileri arasında Endülüs'de İbn Seb'in (667/1267-8); Meşriq'da İbnü'l-Fârız (ö. 632/1235) önde gelen şahsiyetler arasında zikredilmektedir.⁹⁹

Bu makaleye konu olan şâir sûfî İbnü'l-Fârız, küçük yaşlardan itibaren iyi bir eğitim almış ve zamanla tasavvufa olan eğilimi nedeniyle bu yolda ilerleme çabasıyla beldeler kat ederken, aynı zamanda devrinin önemli şâirleri arasına dâhil olmuştur. O, yazdığı şiirlerle Arapça tasavvuf edebiyatında şaheserler meydana getirirken, bir yandan da varlık, insan, aşk, muhabbetullah, vahdet gibi tasavvufun derin mevzûları arasında yer alan konulara temas etmiş ve oldukça dikkat çekmiştir.

Şiirlerinde mecâzî aşk ve hakikî aşkı mezc eden İbnü'l-Fârız, ilk bakışta mecâzî aşka ağırlık vermiş gibi görünse de aslında nihâî olarak hakikî aşk yani muhabbetullahı kastetmiştir.¹⁰⁰

Dîvânı incelendiğinde şiirlerindeki derin ve uçsuz bucaksız anlam yoğunluğu hemen fark edilmektedir. Öyle ki kasideleri yüzlerce sayfa kaplayan şerhlere konu olmuştur.

⁹⁹ Hülya Küçük, Tasavvuf Tarihine Giriş, Konya: Nükte Kitap, 2004, s. 27.

¹⁰⁰ Bkz. Dîvânlar ve şerhleri (Dîvân, Daru'l-Kalem Matbaası, Beyrut; Dîvân-ı İbnü'l-Fârız, Derviş el-Cüveydi tahkiki, Beyrut; Dîvân, el-Mektebetu's-Segafe baskısı, Beyrut v.b..)

1. Doğumu ve Yetiştirilmesi

Aslen Hama(Şam)lı olup¹⁰¹, Mısır/Kâhire’de 576/1181 yılında doğmuştur.¹⁰² Asıl adı Ebû Hafs Ömer b. El-Hasan Ali b. El-Mürşid’dir.¹⁰³ İbnü’l-Fâriz künyesiyle bilinen şairdir. Babası mahkemede, kadınların eşlerinden almaları gereken miras ve nafakayı tesbit işiyle uğraştığından “Fâriz” diye bilindiği için¹⁰⁴, İbnü’l-Fâriz diye meşhûr olmuştu. Yaşadığı dönemde “*şâirlerin sancağının taşıyıcısı*” ve “*sevenlerin ve âşıkların sultanı*” gibi lakaplarla anılan İbnü’l-Fâriz için İbnü’l-İmâd “*şâirlerin efendisi*” demişti.¹⁰⁵

Babası Ali b. Mürşid Hama’dan göç edip Kâhire’ye yerleşti ve Eyyubî Hükümdarı el-Melikü’l-Azîz tarafından nâiblik görevine tayin edildi. Zâhid bir kişi olan Ali b. Mürşid, kendisine teklif edilen kâdı’l-kudatlık görevini kabul etmeyip Ezher Câmî’nde inzivâyâ çekilerek ibâdetle meşgul oldu, ayrıca pek çok kişinin katıldığı sohbet toplantıları yaptı.¹⁰⁶ İlim ve irfân sahibi olan Ali b. Mürşid, Mısır’ın ileri gelenleriyle görüşmüş ve bu sayede şöhreti günden güne artmıştı. Oğlu Ömer İbnü’l-Fâriz da böyle bir ortamda yetişti.¹⁰⁷ İlk bilgileri babasından aldı. Şâfi fıkhi, dil ve edebiyat dersleri gördü.¹⁰⁸

İbnul-Fâriz, yaşadığı dönemde ardı ardına gelen Haçlı saldırılarının geride bıraktığı toplumsal ve iktisadî yıkımlara ilaveten, iç çekişmelere, önce Cengiz Han ve sonra Hülagû’nun komutanlığında Abbasî hilafetini yıkan ve onlara ait çoğu tarihi eseri yok eden dış arzu ve mücadelelere şahit oldu.

2. Tasavvufi Hayâtı, Vefâtı ve Kişiliği

Genç yaşta tasavvufa yönelmiş, babasından izin alarak Müsta’zafın vadisindeki Mukattam dağında harap halde bulunan bir mescidde kendisini ibâdet ve tefekkürle vermişti. Çileli bir hayâtı tercih etmesine rağmen tasavvufta istediği noktaya gelemediğini düşünen İbnü’l-Fâriz, bir gün medreseye giderken *Şeyh Bakkal* diye tanınan bir kişinin abdest alırken adabına uymadığını görerek onu uyardı. Aslında bir velî olan ve melâmet için adabına uymayan Şeyh Bakkal, ona fetih ve feyzin kendisine Mısır’da değil Mekke’de geleceğini, hemen oraya gitmesi gerektiğini söyledi. İbnü’l-Fâriz bunun üzerine Mekke’ye gitti. Mekke çevresindeki dağlarda ve çöllerde çile çıkarmaya başladı. Mekke’de iken 628’de *Avârifü’l-Maârif* müellifi *Sühreverdî*(ö.632/1234-5) ile görüştü. Bir gün iç dünyasında, “hemen Mısır’a dön ve

¹⁰¹ İbn Hallikan, Vefayâtü’l-A’yân, Tahkik: İhsân Abbâs, Beyrut, Dâr-ı Sadır Matbaası, 1970, 3. cilt, s. 454; Divân-ı İbnü’l-Fâriz, Haz. Ömer Faruk et-Tabba’, Beyrut: Daru’l-Kalem Matbaası, s.5.

¹⁰² İbn Hallikan, Vefayâtü’l-A’yân, s. 455.

¹⁰³ İbn Kesîr, El-Bidâye ve’n-Nihâye, Tahkik: Abdullah b Abdu’l-Muhsin et-Türkiy, Hicr matbaası, 1998, 17. bölüm, s. 222; Vefayâtü’l-A’yân, s. 454.

¹⁰⁴ İbn Hallikan, age s. 456; İbn Kesîr, El-Bidâye, s. 222.

¹⁰⁵ Divân-ı İbnü’l-Fâriz, s. 5.

¹⁰⁶ Süleyman Uludağ, “İbnü’l-Fâriz”, *DİA*, 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, s. 40.

¹⁰⁷ Divân, s. 5.

¹⁰⁸ Uludağ, agmad., s. 40.

cenâze namazında hazır ol.” diyen bir ses işitince Hicaz’dan ayrılarak Kâhire’ye döndü. Bu sırada ölüm döşeginde olan Şeyh Bakkal’ı ziyaret etti ve ardından cenâze namazında bulundu. Son yıllarını Kâhire’de Ezher Câmî’nde vaaz ve sohbetle geçiren İbnü’l-Fâriz 632/1235’de vefat etti. *Mukattam* dağının eteğindeki *Karafé*’de *Arız* diye bilinen mescidin yanında toprağa verildi. Ölüm yıldönümünde ve Cuma günleri kabri ziyaret edilip, şüirlerinin ilâhî şeklinde okunması gelenek olmuştur.

Mısır’da halk ve sultanlar kendisine ilgi göstermiştir. Mısır Eyyubî hükümdarları Selâhaddin, el-Melikü’l-Azîz, el-Melikü’l-Âdil ve el-Melikü’l-Kâmil dönemlerinde yaşayan İbnü’l-Fâriz, bunlardan saygı görmüştür.¹⁰⁹

Halvet ya da uzlet için inzivâyâ çekilmediği zamanlarda, halkla yüce bir edeb ve yumuşak bir mizacla bir araya geliyordu. Mutedil sûfililiğiyle, güzel temsiliyle, çehresinin yumuşaklığıyla, beyanının açıklığıyla meşhur oldu.¹¹⁰ İbn Hallikan, *Vefayâtü’l-A’yân* adlı eserinde İbnü’l-Fâriz’dan “Onun sâlih, hayırlı işleri bol olan, Mekke’ye mücâvir, sohbeti tatlı, ictimaî ilişkilerinde övülen (saygın) bir adam olduğunu duydum. Bazı arkadaşları bana, bir gün onun Beyt-el-Harîrî’de halvette olduğu sırada terennüm ettiğini ve makamlar sahibi olduğunu bildirdiler...” şeklinde bahseder.¹¹¹

Oğlu Şeyh Kemaleddîn Muhammed, babasının nâzik, hoşsohbet, ifadesi düzgün ve eliaçık bir kişi olduğunu, sohbet meclislerine gelenlerin kendisini derin bir saygıyla dinlediklerini, pek çok kerâmetinin görüldüğünü, semaa çok önem verdiğini söyler. Yine oğlunun anlattıklarına göre İbnü’l-Fâriz son derece hassas ruhludur. Her güzel şeyin arkasında ilâhî güzelliği görür ve bu güzellikler onu derinden etkiler. Özellikle duyduğu seslerin, nağmelerin ve şüirlerin tesirinde kalır, Nil nehri kenarında çamaşır yıkayanların okuduğu bir beyitten, bir cenâzede söylenen ağıttan, bekçilerin çaldıkları çanlardan bile etkilenir ve coşar. Oğlu Kemaleddîn, bir defasında babasının kalkıp raks ettiğini, bu sırada çok büyük vecd halleri gösterdiğini, sonra kendinden geçip yere düştüğünü, kendine gelince de duyduğu bir beyitten etkilendiği için bu hâli yaşadığını söylediğini kaydeder.¹¹²

3.Şiirleri Işığında Tasavvufi Fikirleri

İbnü’l-Fâriz’in şüirlerindeki en belirgin özellik, ister tevriye ile ister açıkça olsun, “*sevgi, aşk, muhabbet, sevk,...*” gibi birçok tasavvuf kavramının beyitlerde yer almasıdır. Dîvânında “*ilâhî muhabbet*” mevzuuna çokça yer vermiştir.¹¹³ Tasavvuf literatüründe Allah aşkı ve Allah sevgisi üzerinde genişçe duran ilk sûfi Râbiatü’l-

¹⁰⁹ Uludağ, agmad., s. 40- 41.

¹¹⁰ Dîvân, s.8.

¹¹¹ İbn Hallikan, age, s. 455.

¹¹² Uludağ, agmad. s. 41.

¹¹³ Bkz. Divân’ı ve şerhleri.

Adeviyye(ö.185/801) olarak kabul edilir. Konu, *İbnü'l-Fârız*, İbn Arabî(ö.638/1240) ve Mevlanâ(ö.673/1273) ile zirveye ulaşmıştır.¹¹⁴

İbnü'l-Fârız'ın şiirleri Arap edebiyatında tasavvufî şiirin en güzel örneklerindedir. Şiirlerinde genellikle ilahî aşkı beşerî aşk şeklinde ifâde eden, mecazlara, kinâyelere ve genel olarak edebî sanatlara geniş yer veren, “*Hamriyye*” kasidesinde şarabî ilahî aşkın simgesi olarak tasvir eden İbnü'l-Fârız, Arap şiirinde *sembolizmin* önemli bir temsilcisidir.¹¹⁵:

شربنا على ذكر الحبيب مدامة¹¹⁶ سكرنا بها من قبل أن يخلق الكرم

“*Habîbi zikrederek şarap içtik. Ve onunla benüz asma yaratılmazdan önce, sarhoş olduk.*”

و لو لا شذاها ما اهتديت لحانها و لو لا سناها ما تصورها الوهم¹¹⁷

“*Onun güzel kokusu olmasaydı, meyhanesine yol almazdım. Nûru olmasaydı, vehm/ zîbin onu tasavvur et(e)mezdi.*”

İbnü'l-Fârız şiirleriyle hakiki yani ilâhî aşkı terennüm etmiştir:

و منك شقايى بل بلايى منة و فيك لباسي البؤس اسبع نعمة

“*Senin vuslatından benim mahrum olmam, aşk ve muhabbette benim belâm belki de benim için büyük bir nimettir. اريد وصالها و يريد هجرى فاترك ما اريد لما يريد (Ben ona kavuşmayı istiyorum, o benim ayrılığımı istiyor, ben kendi isteğimi onun isteği uğruna terk ediyorum.) Senin sevginde meşakkat ve fakr elbisesi nimetin en büyüğüdür. Zirâ o belâ yakınlık sebeplerinin ve uzaklık sebeplerinin zevâlidir. O halde hakikî vuslata sebep olan bir şey, zâhiren sıkıntı ise de nimetin en yücesidir...*”¹¹⁸

¹¹⁴ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.s. 133; Bir diğer yoruma göre ise, Ahmed el-Gazalî'den (520/1126) sonra aşk yolunu takip eden Senai, Ruzbihan Baklî, Attâr ve Fahreddin Irakî gibi mutasavvıfların rehberi olan Ahmed el-Gazalî'nin aşk anlayışı Mevlana ve İbnü'l-Fârız'da en yüksek seviyesine ulaşır. Bkz. Necmettin Bardakçı, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005, s. 127.

¹¹⁵ Uludağ, agmad., s. 42.

¹¹⁶ مدامة kelimesini bazı şârihler “ilahî mârifet” olarak açıklarken (bkz. Dîvân-ı İbnü'l-Fârız, Haz. Ömer Faruk et-Tabba, s. 147), kelime genelde “şarap” şeklinde izâh edilmiştir. Bkz. *Kemal Paşazade'nin Kasîde-i Hamriyye Şerhi*.

¹¹⁷ Dîvân, Kâfiyetü'l-mîm, s. 147; Bu kasîdenin girişinde yer alan kısa not şöyledir: Bu kasîde, Husnu'l-Burînî ve Abdul Ganiy en-Nâblusî'nin yapmış oldukları şerhlere istinaden İbnü'l-Fârız'ın divânında geçtiği gibi- sufi istilâhına dayanır. Ve onlar (sufiler) خمره (şarap) terimiyle O'nun isimlerini ve vasıflarını anlatırlar. Onunla, Allah'ın kalpleri/basiretleri üzere mârifet ya da şevk ve muhabbetten istediği şeyi isterler. Onun tâbirinde “Habîb”, Hz. Rasûl (s.a.v.) için kullanılmıştır. Ve onunla Hâlık'ın kendisini(zatını) kastederler. Çünkü Allah Teâlâ yaratandır ve onun yaratması muhabbetten neş'et etmiştir. Sevmek sûretile yaratana Allah; dost, sevgili, istenen ve isteyendir. (aynı yer).

¹¹⁸ İsmail Rusûhî Ankaravî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi- Makâsıd-ı Aliyye fi Şerhi't-Tâiyye*, Haz. Mehmet Demirci, İstanbul: Vefa Yayınları, 2007, s. 85 (49. beyit).

Şiirleri, Bâyezid-i Bistamî'nin sözleri ve Attâr'ın şiirleri gibi ilahî aşkı yansıtır. Mutlak cemâlin etkisiyle kendinden geçen şâir, her şeyi sevgilisi olarak görür¹¹⁹:

و معنى وراء الحسن فيك شهادته به دق عن ادراك عين بصيرة

“Bilinen güzelliğin çirkinliğinin zıddıdır. İşte o bilinen güzelliğin ötesinde olan mutlak güzellik ve manâ-yı mubakkak hakkı için ki ben onu senin zâtında müşâbede eyledim. Bu öyle bir güzelliğin ki baş gözüne ve basîret gözüne gizlidir. İdrâk aleti iki türdür. Biri gözdür ki, bey’etleri, renkleri ve duyulanabilir şekilleri idrâk eder. Öteki de ruhtur ki, kuvve-i vahime ile cüz’iyâtı ve akıl kuvvetiyle de külliyatı, basit nûranî varlıkları ve latîf nurları idrâk eder. İşte bu ikincisine basîret derler. Cenâb-ı Hak ehadîyyet itibarıyla bu iki idrâkdan da münezzehtir ve mukaddestir...¹²⁰

Fenâ halinin etkisiyle ikiliği kaldırarak mutlak varlığın O olduğunu vurgular:

فوصفي إذ لم تدع باثنين وصفها و هيئتها إذ واحد نحن هيئتي

“Aradan gayriyet ve ikilik kalkıp tam vahdet ve birlik hâsıl olup da benim vasfım ikilik ve başkalıkla çağrılmadığı zaman o Hazret’in vasfıdır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’in hadîsi bu manâyı ifade eder: من ذا الذي يقرض الله (Bakara, 2/245) “Allah’a kim ödünç verir?” يد الله فوق أيديهم (Fetih, 48/10) “Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir.” v.b. âyetlerde olduğu gibi. Hadîslerde de şu ifadeler yer alır: ان الله خلق ادم على صورته “Şüphesiz Allah Âdem’i kendi sûretinde yarattı.” (Buhari, isti’zan, 1; Müslim, birr, 115), مرضت فلم تعطني “Hastalandım beni ziyaret etmedin, yiyecek istedim vermedin.” (Ahmed b. Hanbel, II, 404.)... Buna benzer hadîslerin nihâyeti yoktur...¹²¹

Manevî halinin etkisiyle ittihad¹²²dan da söz ettiği olmuştur:

افاد اتخادي حيا لاتحادنا نواذر عن عاد المحبين شذت

“İttihad ve yegânelikten ötürü o Hazret’in sevgisini ittihâz eylemem(almam, kabul etmem) âşakların âdeleri dışında nice nâdir işleri ifade etti. Bu yüce tâife arasında “ittihad”dan murâd, iki zâtın bir zât olması demek değildir. Zâbir ehlîne göre ise bu böyledir. Aslında bu şekildeki “ittihâd” bâtıldır...¹²³

Şeyh Bakkal’ın kınanmak için abdest alırken yıkanan organların sırasını değiştirmesi, İbnü’l-Fârız’ın sûfilerin kıyafetlerini kullanmaması, güzel elbiseler giymesi, şöhretten kaçması gibi örnekler onun melâmet eğitilmiş bir sûfi olduğunu gösterir¹²⁴:

فمن شاء فليغضب سواك فلا اذى اذا رضيت عني كرام عشيرتي

¹¹⁹ Uludağ, agmad., s. 41.

¹²⁰ İsmail Rusûhî Ankaravî, age., s. 103-4 (75. beyit).

¹²¹ Ankaravî, age., s. 200-1(215. beyit).

¹²² اتحاد: İki ayrı şeyin tek ve bir olması anlamında, Arapça bir kelimedir.Vahdet-i vücûd. Hak olan vücûd-î mutlakı müşâbede etmek...(Bkz. Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ethem Cebecioğlu, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009, s. 328.)

¹²³ Ankaravî, age., s. 166 (165. beyit).

¹²⁴ Uludağ, agmad., s. 41.

“Şekil düşkünleri benim kavim olmayıp, bana düşmanlık göstererek senin sevgin uğrunda bana cefa etmeyi iyi ve maktul bir iş saydıklarına göre, artık ey hakikî mahbûp senden başka kim isterse gazâb eylesin; yeter ki şekillerin ve âdetlerin dışına çıkıp melâmet ve barâbat rütbesine yükseldiğinden dolayı, aşretimin tevâd ve irfân ehli olan ileri gelenleri benden râzı olsunlar...¹²⁵

İbnü'l-Fârız, sûfileri *mubabbetullah* yolundaki âşıklar olarak tasvîr eder:

نشرت في موكب العشاق أعلامي و كان قبلي بلي في الحب أعلامي

“Sancaklarımı âşıkların kafilelerinde açtım. Ve benden önce ileri gelenlerimizi *mubabbet* konusunda sımanıyordu.”

Ve kendisi de “*sultânu'l-âşıkîn*” (âşıkların sultanı) olarak onların öncüsüdür:

و سرت فيه و لم أبرح بدولته حتى وجدت ملوك العشق خدامي¹²⁶

“Kafilede yol aldım ve onun devletinde olmaya devam ettim. Öyle ki, meşhur âşıkları (aşk krallarını) hizmetçilerim olarak buldum.”

4. Dîvânı

İbnü'l-Fârız'ın çağdaşı olan önemli şairlerden Mısır edibleri arasında *İbn Kalâkıs*, *İbn Senâ el-Melik*, *İbn Şemsi'l-Hilâfe* ve *Bahâuddîn Zubeyr*; Şam ediblerinden *İbn Sinân el-Hafâciy*, *İbn es-Seâtîy* ve *Sadru'd-dîn el-Basrî*; Irak edibleri arasındaysa *et-Tuğraî*, *ibn et-Teâvizî* ve *Husâmu'd-dîn el-Hacirî* vardır. Bütün bu meşhur şairler arasında İbnü'l-Fârız'ın eleştirilenler ve araştırmacılar nezdinde, şairlikteki konumu ve şiirinin üstünlüğü bakımından seçkin bir yeri bulunmaktaydı.

İbnü'l-Fârız'a eserlerinde sıkça yer veren Reynold A. Nicholson onun şiiri hakkında şunları söyler: “*Üslûbu ve sözcükleri kullanma şekli, ilahî ilhamın ilk meyvelerinden ziyâde, titiz bir sanatçının meydana getirdiği en iyi mücevverini akıllara getirir.*”¹²⁷ Onun karmaşık dizeleri okunurken, insan bunların nasıl olup da vecd içinde yazılabildiğine şaşır. Gerek biçim gerekse içerik bakımından bu şiirler mükemmelen Arapçadır. Kelime oyunlarında, cinsalarda, tasğîratta (küçültmeler) olduğu gibi mutlak aşkı, mâşuku Leylâ ya da Selma gibi eski Arap şiirinin kadın kahramanlarının adlarıyla çağırın İslâm öncesi geleneklerden alınmış tâbirlerle dile getirmesiyle de Araplar'ın zevkini yansıtır.¹²⁸

“*Şezzerâtü'z-zehab*” adlı eserin sahibi İbnu'l-İmâd el-Hanbelî İbnü'l-Fârız'ın dîvânı hakkında “*İbnü'l-Fârız'ın dîvânı şiir olarak en önemli dîvânlardan, bilgelik ve saygınlık açısından en nefislerinden ve kalplere tesiri bakımından en hızlı ve etkilielerindedir.*” der.

¹²⁵ Ankaravî, age., s. 107-8 (81. beyit).

¹²⁶ Divân, s. 156.

¹²⁷ Reynold Alleyne Nicholson, *Studies In Islamic Mysticism*, Cambridge: University Press, 1967, s. 167.

¹²⁸ Annemarie Schimmel, *İslam'ın Mistik Boyutları*, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2012, s. 292.

Divânı çok sayıda kişi tarafından şerhedilmiştir. En meşhur şârihler arasında Eşşeyh Husnu Burînî (v.1024/1615), Şeyh Abdul Ğaniy en-Nâblusî(v. 1143/1730) ve Reşid b. Ğâlib (v. 1289/1872) bulunmaktadır. Bunlara, kendilerini “*Kasîdetü’l- Tâiyye*” ve özellikle de “*el-Kübra*” üzerinde tahlil ve şerhlere vakfedenler de ilave edilmelidir. es-Serrâc el-Hindî, Şemsu’l-Besâtî ve Celal el-Kazvinî, ayrıca daha sonraki yıllarda el-Kaşânî, el-Ferganî ve Kayserî onlar arasındadır.¹²⁹

Dîvânındaki önde gelen kasîdeler arasında *et-Tâiyye* (قلبي يحدثني بأنك متلفي) ve el-Hamriyye (شرينا على ذكر الحبيب) bulunmaktadır.

Dîvândaki en önemli şiir daha çok “*el-Kasîdetü’l-tâiyye*” veya “*et-Tâiyyetü’l-kübra*” olarak bilinen kasîdedir. İbnü’l-Fârz bu kasîdeye önce “*Enfesü’l-cenân ve nefaisü’l-cinân*”, ardından “*Levâihu’l-cenân ve revâihu’l-cinân*” adını vermiş, daha sonra rüyada gördüğü Hz. Peygamber’in işâreti üzere “*Nazmü’s-sülûk*”(Yolculuğun Düzeni)¹³⁰ diye isimlendirmiştir. 750 beyitten fazla olan bu kasîde şâirin bir tür mânevî yolculuğunun ve rûhî mirâcının tasvîridir. Şâir bu kasîdesinde Allah ile sürekli birlik durumunda olan ve “ittihâd” makamına ulaşmış olan bir sûfî düzeyinde konuşmaktadır. Kasîdenin başlarında gerçek veya hayâlî bir mürîdine hitâb ederek, mânevî yolculuğunun ilk zamanlarında, kemâl derecesine ulaşmak için çektiği sıkıntı ve zorlukları zikretmekte; kederini ilâhî sevgiliye söylemek sûretiyle nasıl yok ettiğini açıklamaktadır.¹³¹ Kimi bölümler, örneğin vecd anında duyulardaki değişikliğin tasvîr edilmesi gibi tasavvuf psikolojisi için özel bir ilgi konusu oluşturur:

Aslında bir olduğumuzdan emin oldum, Sabv-ı vuslat (kavuşmanın ayrıklığı), meşhuru hicramı (ayrılık kavramı) geri getirdi;

*Tüm varlığım, konuşacak bir dil, görecek bir göz, işitecek bir kulak ve tutacak bir el-di.*¹³²

Tâiyye’nin önemli şerhleri şunlardır:

-Dâvud-i Kayserî, *Şerhu’l-Kasîdeti’t-tâiyye*

-Abdürrezzak el-Kaşânî, *Kesfû Vücubi’l-ğur fi şerhi Nazmi’d-dür*

-Saidüddîn el-Ferganî, *Meşâriken’d-derârî*

İbnü’l-Fârz’ın ikinci önemli şiiri “*el-Kasîdetü’l-hamriyye*” olarak da bilinen “*el-Kasîdetü’l-mimiyye*”dir. Bu kısa kasîdede şâir ilâhî aşkı *bâde* tarzında tasvir eder.¹³³ Onun muhteşem Hamriyye-Şarap Kasidesi, üzüm yaratılmazdan önce ruh-

¹²⁹ Divan, s. 8- 9.

¹³⁰ Annemarie Schimmel, Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2004, s. 96-7.

¹³¹ R. A. Nicholson, Tasavvufun Menşei Problemi, Çev. Abdullah Kartal, İstanbul: İz Yayınları, 2004, s. 129.

¹³² Annemarie Schimmel, İslamın Mistik Boyutları, s. 294.

¹³³ Uludağ, agmad., s. 41.

ların içerek sarhoş oldukları ve böylece doğru yolu bulup, dinçleştikleri aşk şarâbını tasvîr etmektedir; bu şarap, sağırı işitip, hastayı sıhhatli yapmaktadır.¹³⁴

El-Kasîdetü'l-hamriyye'nin önemli şerhleri şöyle sıralanabilir:

Davud-i Kayserî, *Şerhu'l-Kasîdeti'l-mimiyye*

Seyyid Ali Hamedanî, *Meşâribu'l-ezváke*

Abdurrahman-ı Câmî, *Levami'u envari'l-keşf ve's-sühud ala kulubi erbabi'z-zevk ve'l-cud*

Her iki kasîde çeşitli dillere çevrilmiş ve üzerlerine birçok şerh yazılmıştır.

İbnü'l-Fârız'ın bazı şüirleri Türkçe'ye çevrilip açıklanmıştır. İsmâil Rusûhî Ankaravî "Tâiyye" ve "Hamriyye" kasîdelerini şerhetmiştir. Ankaravî'nin et-Tâiyyetü'l-Kübrâ'ya yaptığı şerhin adı "*Makâsıd-ı Alîyye fi Şerhi't-Tâiyye*" adını taşımaktadır. Devrinin Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. İstanbul Süleymâniye Kütüphanesi'nde sekiz adet yazma nüshası vardır.¹³⁵

Mehmed Nâzım da "*Yâiyye*", "*Mimiyye*" ve "*Raiyye*" kasîdelerini Türkçe'ye çevirip açıklamıştır.¹³⁶

İbnü'l-Fârız'ın Divânı'nın en eski ilk üç nüshası Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi'ndedir. (nr. 7838)¹³⁷

Şarkiyatçılar İbnü'l-Fârız'ın şüirlerine büyük ilgi göstermişlerdir. William Jones, Reynold Alleyne Nicholson, Arthur Arberry, Hammer bunlardan bazılarıdır. Mesela bunlardan Nicholson, İbnü'l-Fârız'ın Allah ile ittisâl durumunu ifade etmek için, panteistik bir dil kullandığını ve tenzîhten çok teşbîhe yer verdiğini belirtir. Delil olarak da *et-Tâiyyetü'l-kübrâ*'dan şu beyitleri¹³⁸ gösterir:

-*Biz iki kişi olarak anılmadığımızda, benim vafım, onun vafıdır.*

-*Biz bir olduğumuzdan, onun görünüşü, benim görünüşümdür.*

-*Şayet o çağrılseydi, cevap veren ben olurum,*

-*Eğer çağrılan ben olsaydım, beni çağırana cevap veren, o olurdu.*¹³⁹

Öte yandan Nicholson, "*Şâirin gerçekte her şeyin fâilinin Allah olduğunu savunan ehl-i sünnetin İslâmî tevhîd inancının dışına çıktığını söylemek zordur. Ehl-i sünnetin tevhîd doktrini, Allah'ı fâil ve irâde sabibi bir zât (şahsî yaratıcı irâde- personal creative will) olarak*

¹³⁴ Annemarie Schimmel, Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri, s. 148.

¹³⁵ Mehmet Demirci, Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü, İstanbul: Vefa Yayınları, 2009, s. 478.

¹³⁶ Kitabın tam künyesi şöyledir: Mehmed Nâzım, İbn-i Fârid'in Yaiyye Mimiyye ve Raiyye Kasidelerinin Şerhi. İstanbul: Şems Matbaası, 1328. 159 s.

¹³⁷ Uludağ, agmad., s. 41.

¹³⁸ et-Tâiyyetü'l-kübra, 215-216. beyitler.

¹³⁹ R. A. Nicholson, Tasavvufun Menşei Problemi, s. 134.

tasvîr etmekle panteizmden kurtulmuştur..” diyerek, bu fikrine yine aynı kasîdeden şu beyitleri¹⁴⁰ delil getirir:

-Her canlının hayatı, benim hayatımdandır.

Her mürid nefis, benim isteğime uyar.

-Her konuşan, benim sözümü söyler.

Her bakan, benim gözümle bakar.¹⁴¹

5. Muâırzları ve Muhibleri

İbnü'l-Fârız'ın ilâhî aşkı üstün bir sanat gücüyle ifâde eden şiirleri zâhir ulemâsını rahatsız etmiş, ancak bu durum onun saygı görmesine engel olmamış, ölümünden sonra da saygıyla anılmıştır. Ona en ağır tenkitler İbn Teymiyye (ö. 728/1328) tarafından yöneltilmiştir. İbn Teymiyye'ye göre itihâd akîdesinin canlı bir ifâdesi olan “Nazmü's-sülûk”, “*domuz etinden daha pistir.*”¹⁴² Ona göre Hulûliye¹⁴³ ve itihâdiye iki kısımdır:

1. Hulûl ve itihâdi bazı eşya ile sınırlayanlar

2. Hulûl ve itihâdi köpek ve domuzlara varıncaya kadar bütün varlıklara teşmîl edenler

Hristiyanlıktaki Mesih inancını ve İslâm'daki Gâliye¹⁴⁴'yi birinci gruba misal olarak verdikten sonra ikinci grubun müntesiblerini şöyle sıralamaktadır: Cehmiye, İttihâdiye, İbn Arabî ve arkadaşları, İbn Seb'în, İbnü'l-Fârız, Tilimsanî, Bulyanî.¹⁴⁵

İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinde İbnü'l-Fârız için “*Tâiyye derleyicisi/yazardır. Sülûkünde itihâda tâbi olan mutasavvıflar zümresindedir.*” ifâdelerini kullanırken, “itihâd” (الاتحاد) için vermiş olduğu hâşiyede “*Aslında ilbâd (الإلحاد)/dinden çekmadır. Ve itihâd, asrımızda vahdet-i vücûd olarak bilinir. Sapıtma ve dalâletten Allah'a sığınırız.*” der. Ve ardından, “*şeyhimiz Ebu Abdullah ez-Zehebî “Mîzân” adlı eserinde ondan yergiyile söz etmiştir.*” diye ilâve eder.¹⁴⁶

Adı geçen *Mîzânü'l-İ'tidâl* adlı eserinde ez-Zehebî İbnü'l-Fârız'la ilgili “*Şiirinde açıkça itihâdla bağırır. Bu büyük bir imtibândır. Onun şiirleri konusunda dikkat et, düşün taşın, acele etme. Ama sâfilere iyi zan besle. Onlar sâfilik görünüşüyle, bu elbise ve felsefi*

¹⁴⁰ et-Tâiyyetü'l-kübra, 639-640. beyitler.

¹⁴¹ Tasavvufun Menşei Problemi, s. 135.

¹⁴² Uludağ, agmad., s. 42.

¹⁴³ حولية: Allah'ın tecessüm ettiğine yani insanın vücuduna girip insan şeklinde göründüğüne inanan mezhep. Bkz. İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, , Kubbealtı Neşriyatı: İstanbul, c. 2, 2006.

¹⁴⁴ Şii olan veya Şiilik iddiasında bulunan bazı bâtil mezheplerin çok aşırı giden müfrit zümreleri. Bkz. İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, , Kubbealtı Neşriyatı: İstanbul, c. 1, 2006.

¹⁴⁵ Mustafa Kara, Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005, s. 185.

¹⁴⁶ el-Bidâye, s. 222.

ibâreler altında, kendini gizleyen yılanlar olabilir. Bu, sana nasîhatımdı..” cümlelerini sarfeder.¹⁴⁷

İbn Haldûn, İbnü'l-Fârız'ın kasîdelerini yok edilmesi gereken zararlı eserler arasında zikreder.¹⁴⁸ İbn Haldûn hem “*Şifâu's-sâil*”, hem de “*Mukaddime*”de felsefî mâhiyetteki tasavvufu tesîs ve inkişâf ettiren mutasavvıfları iki sınıfa ayırmış ve bu konuda aynen İbn Hatib'i takip etmiştir. Bunlardan ilkinde tecellî, mezâhir, esmâ ve hadarât sahipleri(vahdet-i vücûd) demiştir. Bunun temsilcileri olarak da *İbnü'l-Fârız*'i, İbn Berrecan'ı, İbn Kasî'yi, Bunî'yi, İbn Arabî'yi ve İbn Sudkin'i göstermiştir. Yani vahdet-i vücûda inananları ayrı bir sınıf olarak görmüş ve buna, “Feylesufiyü'l-işaret, garib rey” adını vermiştir. İkincisine vahdet-i mutlak taraftarları, demiştir. İbn Dıhak'ı (Dehhak), İbn Seb'in'i ve Şüşteri'yi bu sınıfa dâhil etmiştir.¹⁴⁹

İbnü'l-Fârız'a en ağır suçlamaları Burhâneddîn el-Bikaî “*el-Muâriş fî tekfîri İbnü'l-Fârız*” adlı eserinde yapmıştır. Bikaî burada kırk âlimin onun kâfir, mühlid ve zındık olduğuna dair fetvâlarını nakleder.

Bununla birlikte İbnü'l-Fârız'ın taraftarları ve savunucuları, muhâliflerinden çoktur. Eyyubî sultanları, devlet adamları, âlimler ve halk kendisine saygı göstermiştir. Mutasavvıflarla edebiyatçılar da kendisini yüceltmişlerdir. Osmanlılar Mısır'ı ele geçirince Kur'ân okutmaya başladıkları yedi merkezden biri İbnü'l-Fârız'ın mescidi olmuştur.¹⁵⁰

Osmanlı dönemi şeyh ve müelliflerden olan ve İbn Arabî ve vahdet-i vücûd düşüncesine eserlerinde yer veren İsmâil Hakkı Bursevî, “*Vâridât-ı Hakkeyye*” adlı eserinde İbnü'l-Fârız'ı “Tâiyye” müellifi olarak niteler ve Bâyezid Bistâmî gibi, heybet makâmının tesirinde kalarak, namaz kılmaya güç yetiremediği bir andan bahseder.¹⁵¹

Elmalılı Hamdi Yazır, İnsan Sûresi 21. âyette geçen “*şarâb-ı tabûr*”¹⁵² ifadesini açıklarken İbnü'l-Fârız'ın şu beytine yer verir:

سقوني و قالوا لا تغن و لو سقوا
جبال حنين ما سقوني لغنت

“*Bana içirdüler de ‘şarkı söyleme’ dediler. Hâlbuki bana içirdüklerini Huneyn dağlarına içirseler onlar bile şarkı söylerlerdi.*”¹⁵³

¹⁴⁷ ez-Zehabî, Mizânu'l-İtidâl, Tahkik: Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Mârif: Beyrut, 3. Cilt, s. 214-15.

¹⁴⁸ Uludağ, ağmad., s. 42.

¹⁴⁹ İbn Haldûn, Tasavvufun Mâhiyeti-Şifâu's-Sâil, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998, s. 30-31.

¹⁵⁰ Uludağ, ağmad., s. 42.

¹⁵¹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Vâridât-ı Hakkeyye*, BEEK (Bursa Eski Eserler Ktp.), Genel, no: 86, vr. 131a.

¹⁵² عَلَيْهِمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٌ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا

6. İbnü'l-Fârız'la İlgili Bazı Çalışmalar

Günümüzde İbnü'l-Fârız üzerine yapılan çalışmalar devam etmektedir. Türkiye'de ve dünyada yapılan çalışmalardan bazıları şöyledir:

- *İbnü'l-Fârız ve'l-hubbü'l-ilâhî.*/Muhammed Mustafa Hilmi.- Kahire: Lecnetü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1945/1364. 326 s.
- *Tâiyyetu Amir b. Amir el-Basri = Taiyyetu Amir b. Basri.* / İzzeddin Ebû Fazl Amr b. Amr Basri ; neşr ve tahkik Abdülkadir Mağribi. - Dımaşk : Institut Français de Damas [el-Ma'hedü'l-Fransi bi-Dımaşk], 1948/1367. 103 s. ; 24 cm. Müellif; Amir b. Amir el-Basri'nin Taiyye adlı kasidesini mutasavvıf İbnü'l-Fârız'ın kasidesiyle karşılaştırarak metnini şerh ve tahkik etmiş, eser L. Massignon'un mukaddimesiyle birlikte Beyrut'ta basılmıştır.
- *Cilâü'l-Gamz fî Şerhi Divani'l-Fârız* / Emin Huri. - 2. bs. - Beyrut: Mektebetü'l-Câmia, 1888. 226 s. ; 22 cm.
- *Meşârikü'd-Derari [i'z-Züfer fî Keşfi Haka'ike Nazmi'd-Dürer] : şerhu Tâiyye İbn Fârız.* / Saïdeddin Saïd Ferganî. - Meşhed: Encümeni Felsefe ve İrfan, 1987. 811 s. ; 24 cm.
- *es-Sufiyye fî Şi'ri İbnü'l-Fârız.* / Ebül-Kâsım Şerefeddin Ömer b. Ali b. Müşid İbnü'l-Fârız, 632/1234; şrh. Abdülganî b. İsmail b. Abdülganî ed-Dımaşki Nablusi; tahkik Hamid Abbud. -- [y.y.] : Matbaatu Zeyd b. Sabit, 1988. 375 s. ; 24 cm
- *İbnü'l-Fârız.* / Ma'ruf Züreyk. -- Dımaşk: Dâru Üsâme, 1990/1410. 247 s. ; 26 cm.¹⁵⁴
- *Kemal Paşazade'nin Kasîde-i Hamriyye Şerhi (Edisyon Kritik ve Tahlil)/* haz. Himmət Konur, 1992 (Yüksek Lisans).—Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı (Danışman: Doç. Dr. Mehmet Demirci).
- *İbnü'l-Fârız: İlahî Aşk Şairi (شاعر الحب الإلهي)* / Yusuf Sâmi, Dâru'l-Yenâbi, Amman-Urdun, 1994.
- *Âşıkların Sultanı Ömer İbnü'l-Fârız (عمر بن الفارض سلطان العاشقين)* / Me'mûn Ğarib, ed-Dâru'l-Arabiyye, Kahire, 2001.¹⁵⁵
- *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi Makasid-ı Aliyye fî Şerhi't-taiyye: İbnü'l-Fârız'ın Kasîde-i Tâiyyesi ve Şerhi.* / İsmail Rusûhi Ankaravî, 1041/1631; haz. Mehmet Demirci. - İstanbul: Vefa Yayınları, 2007. 482 s. ; 24 cm

¹⁵³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri, Ankara: Akçağ Yayınları, 2010, c., IX, s. 236.

¹⁵⁴ <http://ktp.isam.org.tr/18.12.2012>

¹⁵⁵ <http://library.ju.edu.jo/18.12.2012>

- *Mehmed Nâzım Paşa'nın İbn Fâriż Tercümesi ve Şerhi (Metin ve İnceleme)* / haz. Fatih Güllüce.—2008, 150 yp; 28 cm. (Yüksek Lisans).-- Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı (Danışman: Doç Dr. Süleyman Derin)
- *Abdülğani en-Nâblusî Şerhi Bağlamında İbnü'l-Fâriż'ın Kasîde-i Tâiyye'sinde Seyr u Süllûk* / haz. Zeliha Öteleş.-- [t. y.]. (Doktora-devam etmekte).-- Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Mustafa Tahralı)¹⁵⁶

SONUÇ

İbnü'l-Fâriż yaşadığı dönemde ve bugün, fikirleri ve şiiriyle şâir bir sûfî olarak zikredilmiştir. İbn Arabî ve Mevlânâ çizgisinde olan İbnü'l-Fâriż, yazdığı kasidelerde genelde ilâhî aşkı anlatmak istemiştir. Arap ve tasavvuf edebiyatının en güzel eserlerinden biri olan Dîvân'ı birçok kere şerh edilmiştir. En meşhûr şâirler arasında Eşşeyh Husnu Burînî (v.1024/1615), Şeyh Abdul Ğani en-Nâblusî (v. 1143/1730) ve Reşid b. Ğâlib (v. 1289/1872) bulunmaktadır. Dîvânı yanında yaklaşık 760 beyitten oluşan “et-Tâiyye” ve 41 beyitten oluşan “Hamriyye” gibi bazı kasideleri ayrıca şerh edilmiştir.

Döneminde halk ve yöneticiler, daha sonra mutasavvıflar ve âlimler nezdinde gâyet değerli bir konumda olsa da, ağır eleştirilerde bulunan muâriızları da yok değildir. İbn Teymiyye ve İbn Haldûn gibi âlimler bir kısım eserlerinde, İbnü'l-Fâriż'ın fikirlerini ifrât olarak algılayıp kendisine ciddî tenkitler yöneltmişlerdir. Bununla birlikte mutasavvıflar, yerli ve yabancı ilim adamları, Dâvud-i Kayserî, Abdurrahmân-ı Câmî, İsmâil Hakkı Bursevî, İsmâil Rusûhî Ankaravî gibi birtakım müelliflerce ilgi görmüş, şiirleri birçok dile çevrilmiştir. İbnü'l-Fâriż'la ilgili yapılan tasavvufî ve edebî çalışmalar hâlen devâm etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ankaravî, İsmail Rusûhî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi- Makâsıd-ı Aliyye fî Şerhi't-Tâiyye*, haz. Mehmet DEMİRCİ, İstanbul: Vefa Yayınları, 2007.
- AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı: İstanbul, 2006.
- BARDAKÇI, Necmettin, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Vâridât-ı Hakikiyye*, BEEK (Bursa Eski Eserler Kütüphanesi), Genel, no. 86.

¹⁵⁶ <http://ktp.isam.org.tr/18.12.2012>

- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- DEMİRCİ, Mehmet, *Tarihten Günümüze Tasavvuf Kültürü*, İstanbul: Vefa Yayınları, 2009.
- Divan-ı İbnü'l-Fârız*, Haz. Ömer Faruk et-TABBÂ', Beyrut: Dâru'l-Kalem Matbaası.
- ez-Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, Tahkik: Ali Muhammed el-BİCÂVÎ, Dâru'l-Mârife: Beyrut.
- İbn Haldûn, *Tasavvufun Mahiyeti-Şifâu's-Sâil*, Haz. Süleyman ULUDAĞ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.
- İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-A'yân*, Tahkik: İhsân ABBÂS, Beyrut, Dâr-ı Sadır Matbaası, 1970.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Tahkik: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-TÜRKİY, Hicr matbaası, 1998.
- KARA, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- KARA, Mustafa, *Dervişin Hayatı Sûfînin Kelâmı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- KÜÇÜK, Hülya, *Tasavvuf Tarihinin Giriş*, Konya: Nükte Kitap, 2004.
- NİCHOLSON, R. A., *Tasavvufun Menşei Problemi*, Çev. Abdullah KARTAL, İstanbul: İz Yayınları, 2004
- SCHİMMEL, Annemarie, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, Çev. Ekrem DEMİRLİ, İstanbul: Kabalcı Yay., 2004.
- SCHİMMEL, Annemarie, *İslam'ın Mistik Boyutları*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.
- ULUDAĞ, Süleyman, "İbnü'l-Fârız", *DİA*, 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2010.

<http://ktp.isam.org.tr/18.12.2012>

<http://library.ju.edu.jo/18.12.2012>